

Из историята на българския език

ПЕРИФРАСТИЧНИЯТ ПРОХИБИТИВ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ПИСМЕНОСТ

Periphrastic Prohibitive Constructions in Old Bulgarian Writing

The object of investigation in the current paper is the presence of periphrastic prohibitive constructions in original and translated Old Bulgarian and Middle Bulgarian compositions as well as Old Russian and Serbian texts. The analysis traces the generic and stylistic approaches in their usage as well as the historical development of periphrastic prohibitive constructions and their later forms and transformations in the literary Bulgarian language and its dialects.

В старобългарски прохибитивът (отрицателният императив) може да се изрази както с отрицание (не, ни) пред императивните форми, така и с перифрастична (описателна) конструкция от отрицателен императив на глагола *моги* 'мога, в състояние съм' и инфинитив, който носи лексикалното значение. В този и подобен случаи императивните форми *не можн*, *не можъте* и т.н. са десемантизирани и играят ролята на граматическо средство за лице и число, напр. *не можн писати* 'не пиши', *не можъте писати* 'не пишете'. Именно тези специализирани аналитични средства за забрана, натоварени с експресивна и емоционална окраска, ще бъдат обект на вниманието ми по-нататък.

Измежду 52-та старобългарски паметника конструкцията *не можн* + инфинитив е засвидетелствана само в Супрасълския сборник (в слова, предимно Златоустови) със 7 употреби. Срещу 6 от тях стоят гръцки съответствия – презентен императив или аористен конюнктив – и само в един случай (л. 539.8-9 *не можн мене оставити*) гръцкият образец не е установен (Житие на Василей и Капитон Херсонски)². Впечатляващ е броят на описателните прохибитивни форми в текста на Златоструя от XII в. – 18 случая с гръцки съответствия и 7 без гръцки паралели³. Сериозно е присъствието на перифрастичния прохибитив и в Учителното евангелие на Константин Преславски, в чийто текст (във всички преписи) се откриват 17 употреби, 16 от които без гръцко съответствие (в оригиналните части на беседите) и само една форма с гръцки паралел⁴. В Шестоднева на Йоан Екзарх перифрастичните прохибитивни употреби са 10⁵ (6 без гръцко съответствие и 4 с гръцки успоредици), а в Изборника от 1076

г. тези употреби са 6, засвидетелствани изключително в Златоустови *слова*. Някои от примерите от Изборника от 1076 г. са налични и в Княжия изборник (глава 9:103, 105, 116), където има още 1 случай за отрицателен описателен императив (глава 9:63 *не можн ми ... възводити* – Слово на Йоан Златоуст за покаянието) (Федер 2008).

Към разгледаните преславски паметници могат да се добавят и други от приблизително същото време и същия езиков ареал със зафиксирани употреби на перифрастичен прохибитив: Диалозите на Псевдо-Кесарий (7 употреби), тълкуванията на Теодорит Кирски върху Псалтира (Чудовски псалтир, ГИМ Чуд. 7) (2 употреби)⁸, Беседата на Презвитер Козма (1 употреба)⁹, Паренеската на Ефрем Сирий – (2 употреби)¹⁰.

Несъмнено старобългарската перифрастична конструкция за забрана е независима от гръцкия оригинал, защото 1) такава конструкция липсва в гръцки и 2) тя се среща и в оригинални старобългарски текстове. Когато превеждат от гръцки старобългарските книжовници използват перифрастичен прохибитив за предаване най-често на гръцки презентен императив (*praes. impreg.*) и аористен конюнктив (*aor. coni.*) при това напълно равностойно (вж. таблицата). Конюнктивът (подчинителното наклонение) изразява желание на говорещото или на глаголното лице да извърши определено действие непосредствено след момента на говорене или след действието на сказуемото. Конкретно гръцкият конюнктив на забраната (*Coniunctivus prohibitivus*) се употребява само с формата на аористния конюнктив за еднократно действие и на български се превежда с *да не направиш еди-какво* (Славова 2013: 271–272, 274), семантично почти равносилно на императивното *не прави еди-какво*. Затова преводът на *Coniunctivus prohibitivus* с перифрастичната прохибитивна конструкция *не можн + инфинитив* показва доброто познаване на гръцкия език от страна на старобългарските книжовници. Извън презентния императив и аористен конюнктив преводачът на Златоуструя използва разглежданата конструкция за предаване и на други гръцки времена и наклонения, напр. на презентен конюнктив (*praes. coni.*), на перфектен конюнктив (*perf. coni.*)¹¹, на аористен оптатив (*aor. opt.*), доколкото старобългарският императив е поел функциите на изчезналия оптатив, изразяващ желание или потенциална възможност.

Компонентите на перифрастичния прохибитив могат да бъдат не само в непосредствена близост, но и дистантно разположени, като двата варианта са почти равностойни – в съотношение 54:50 в полза на дистантните (вж. таблицата). Особено показателни са примерите в оригиналните старобългарски творби, където личи живата езикова струя – в тях случаите с дистантна употреба двукратно надвишават тези с недистантна употреба (19:9). Тази статистика подсказва, че по-архаична ще да е конструкцията с дистантно разположени компоненти, когато императивните форми на *можн* са пазели все още някакво лексикално (модално) значение. Впоследствие с разколебането на надежните флексии смислово свързаните думи в изречението е трябвало да се

свържат синтактично по-тясно, като е започнал процес на по-отчетливо обособяване на именната и на глаголната група. Двата компонента на перифрастичния прохибитив са започнали да приближават синтактичните си и словоредни позиции и постепенно отрицателните императивни форми на мощти са се десемантизирали напълно, превръщайки се изцяло в морфологически показател. Като част от подобен процес можем да разглеждаме и едно друго явление, свързано с именната група и намерило отражение също предимно в източностаробългарски текстове – появата на относителните местоимения от типа на *нжето*, *ежето*, *ѝжето*, също с първоначално разделени компоненти (Славова 2005).

Не подлежи на съмнение фактът, че конструкцията *не можн* + инфинитив е характерна за североизточната старобългарска езикова територия и е възприета като книжовна норма от преславските книжовници. Има обаче една група емблематични преславски текстове, в която конструкцията не е засвидетелствана, напр. Богословието в превод на Йоан Екзарх (Sadnik 1983), Изборникът от 1073 г. (Симеонов сборник 2), Ефремовската крѣмчая (Максимович 2010), библейският текст на тълковните пророчески книги.¹² Причината за това би могла да се крие в жанровата специфика на текстовете. Тези с перифрастичен прохибитив принадлежат към ораторските жанрове (учителни и полемически), представени под формата най-вече на поучения и хомилии (беседи, по-рядко тълкувания). Такива реторически поучителни текстове (учително-догматични и учително-екзегетични) съставят сборници като Супрасълския и Изборника от 1076 г., Златоструя и Учителното евангелие, Паренесиса на Ефрем Сирий. Шестодневът се вписва в този контекст с екзегезата на библейския текст (както и тълкуванията към Чудовския псалтир), съчетана с естественонаучно съдържание, аналогично на Диалозите на Псевдо-Кесарий, обединяващи достъпен теологичен коментар на Библията и природонаучни знания. Важен елемент на ораторската проза е публичното произнасяне, съобразяването с една новопокръстена аудитория в лицето на миряните в църквата и по-рядко на монасите. Това важи с особена сила за поучителните слова, предназначени да разясняват и тълкуват християнската доктрина ясно и разбираемо. Затова в тях в най-голяма степен присъства перифрастичният прохибитив, явно присъщ на разговорния старобългарски език¹³. Доказателство за това е употребата му в оригинални текстове без гръцки образци, както и функционирането му и до днес в повечето български диалекти в съкратени форми от типа на *немой ходи* < *не можн ходитн*. Конструкцията обаче липсва в старобългарските библейски книги, в Григоровичевия паримейник, в строго догматични трудове като Богословието, в универсални владетелски антологии като Изборника от 1073 г., в църковно-юридически сводове като Ефремовската крѣмчая (официалния законодателен свод в България в началото на Х в.), заемащи по-високо място в йерархията на средновековната словесност и насочени към една по-подготвена аудитория. Всичко това говори за жанров и

стилистичен подход при употребата на перифрастичния прохибитив, дори по отношение на един и същи автор (Йоан Екзарх).

Само за североизточния ареал на старобългарския език ли е била характерна разглежданата конструкция? Отговорът е отрицателен, доколкото тя се среща, макар и много по-рядко, и в други паметници от ранната старобългарска епоха, възникнали в кръга на Кирило-Методиевите ученици извън североизточната говорна област. Такива текстове са Пространното житие на св. Методий – 1 употреба (не можн горзи радн вставити вѣнниа), Пандектите на Антиох (7 употреби)¹⁴, Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел – 1 употреба (л. 406б не можн в сем пр имѣти никтоже мѣдѣ воицѣсѣѡ praes. imper. mp. ζήτῆσα διὰ τὸ Mosshammer 1984: 21, Тотоманова 2008: 34, 410)¹⁵ Описателен прохибитив е засвидетелстван с 4 употреби и в 3 слова (2 поучителни) на св. Климент Охридски¹⁶, но липсва в неговите похвални слова, както и в химнографските му творби¹⁷ вероятно поради високия жанров статус на химнографията и тържествената риторика, които трудно допускат характеристики на разговорния старобългарски език.

Подобна е картината и през следващите векове, доколкото перифрастични отрицателни императиви се откриват в Тълкувание Данилово на Иполит Римски – 1 употреба (л. 69 не можѣте ... възвратн), Ягичевия златоуст от XIII в. – 2 употреби (л. 53а не можн вѣннтн, л. 174в не можн ею ѿврѣцн), Михановичевия хомилитар от XIII в. (2 употреби)¹⁸, Германовия сборник от 1358/1359 г. (4 употреби)¹⁹, паметник от XV в. от Пловдивската народна библиотека (не можн ѹдо мое воѣтн сѧ мене, Мирчев 1965). Описателната конструкция не се среща обаче във високата официална книжнина на XIV в. като Житията на Патриарх Евтимий, Хрониката на Константин Манасий, Бориловия синодик²⁰, славянския превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил (Славова 2013).

Наличието на специализирани показатели за прохибитив, различни от обичайния показател за отрицание, е чест езиков феномен, както в индоевропейските езици, така и извън тях. Показателите са морфологически (чрез афикси) и неморфологически (чрез аналитични конструкции), каквато е старобългарската. Специализирани аналитични „отрицателни частици“ за забрана, различни от показателя за обичайна забрана, има в арменски, новогръцки, персийски и други езици, а в угро-финските езици за забрана се използват конструкции с императив на т. нар. 'забранителен глагол', който не се употребява извън рамките на прохибитива (Плунгян 2009: 336). Много близо до старобългарския перифрастичен прохибитив стои прохибитивната конструкция в латински, изразявана чрез императив на глагола *nolle* < *ne volo* 'не искам' + инфинитив, който носи лексикалното значение, напр. *nolite putare* 'не говорете!', *noli perdere* 'не губи!' *noli tangere* 'не докосвай!' Днес някои романски езици пазят остатъци от този прохибитив, срв. напр. италианския отрицателен императив за 2 л. ед. ч., образуван от отрицанието *non* + инфинитив, срв. *non parlare* 'не говори!', *non piangere* 'не плачи!'. Типологически близка перифрас-

тична прохибитивна конструкция има и в англосаксонските езици, срв. англ. *don't* (< do + not) + инфинитив, напр. *don't speak* 'не говори!'. Не случайно конструкцията не *моги* + инфинитив е засвидетелствана и в славянски паметници с латински първообраз, като Книгата на пророк Софония 3:16 в глаголически хърватски текст от XIV в. (не *моги* *воѣти* се *poli timere*), Беседите на папа Григорий Велики върху Евангелието (не *могъте* *прѣзрѣти* *polite despicerere*) и Никодимовото евангелие (не *моги* *тврдити* се *poli laborate*), в които предава латинската конструкция *nolle* 'не искам' + инфинитив (Slovník 18, 1968: 231). Доколкото перифрастичен прохибитив се среща и в сръбски и хърватски паметници от XIII–XVII в. във вида не *моги*, не *могъте* и не *мон*, не *монте*²¹, а също и в сръбски и хърватски диалекти (напр. *nemoj zadirkivati* 'не дразни!', Skok 2: 446), лесно бихме си помислили, че старобългарският описателен прохибитив е балкано-романско наследство или че идва от разговорния балкански славянски (Večerka 1993: 84). Той обаче се открива и в староруската писменост, при това не само в съчинения с (възможен) южнославянски произход (Житие на Андрей Юродиви – 12 употреби, Чудеса на Николай Мирликийски в Тържественик от XII в. – 5 употреби, Александрия – 1 употреба; Пичхадзе 2008: 231–232, Пичхадзе 2011: 331), но и в оригинални руски творби предимно от XI–XII в.²² След известно затишие през XVI–XVIII в. перифрастичният прохибитив се възвръща в руски църковнославянски паметници (включително и старопечатни)²³ или в новосъздавани руски текстове (включително и литературни произведения) като елемент на църковнославянския език (Пичхадзе 2008:236). Следователно, ще трябва да гледаме на старобългарския (праславянския) перифрастичен прохибитив като израз на една обща типологична особеност, характерна за много езици от индоевропейското семейство.

Остатъци от тази особеност днес има, както вече стана въпрос, в сръбски и хърватски, където наред с формите *nemoj*, *nemojmo*, *nemojte* + инфинитив има и диалектни форми *nemo*, *nemoto*, *nemote* + инфинитив в значение 'недей, недейте' (Дубровник и Космет, Skok 446; вж. още примери у Miklosich 4: 867–868). В съвременния руски език разглежданите описателни форми за забрана могат да се намерят само в диалектите (непалатализираната форма *не моги* в значение 'недей', ЭССЯ 19: 108–109) или в особен стилистичен контекст, като напр. в Баснята на Крилов 'Лъв и комар' (*Бессильному не смейся и слабого обидеть не моги*).

В преобладаващите български говори (североизточни, рупски, западни) в съчетание със съкратен инфинитив разглежданата конструкция е обичайно явление и означава 'недей/недейте', 'остави/оставете!', 'не бива', 'да не би', срв. *немой (нимой) оди* < не *моги* *ходити*, *немойте/нимойте каза* < не *могъте* *казати*, *немой ма рукайте* 'не ме викайте' (Родопите) (Младенов 1979: 288, Милетич 1989: 95, 118; БЕР 4: 610)²⁴. В други говори (югозападни, югоизточни) *нимой/нимойте* предхожда спрегнатата глаголна форма, напр. *нимой сидиши биз рабут!*, *нимой казуваш!* *нимой дъ ти хъ уткръдат!* (с. Зарово, Солунско,

Вачева-Хотева, Керемедчиева 2000: 291). Рядко инфинитивът запазва пълната си форма, срв. *немой копати, немой давати* (с. Церово, Благоевградско), а в други случаи вместо инфинитив стои императив, срв. рупските форми *немой слушай, немойте викайте* (Стойков 2002: 248). Формите *немой, немойте* (с изпаднало з) са получени под влияние на формите *недей, недейте* (< не д'ви, не д'вите), носители на същото значение, вж. *немой да викаш* 'недей да викаш'. Тъй като *немой* се използва и като презентна за 3 л. ед. ч. (вм. *може*), Мирчев допуска в историческия развой не *мози* > *немой* наличието на междинна форма *можи* (Мирчев 1965). Освен със спомагателните глаголи *немой/немойте* и *недей/недейте* в диалектите перифрастичен прохибитив може да се изрази и с форми като *н'алай/н'алайте* < не д'влан (*н'алай рева*, Югоизточна България) и *некай/некайте* < не *кажи* < *некаи* > *некай* (*некай рева*, Видинско) (Стойков 2002: 247–248), а това свидетелства за разрастване на разглежданата конструкция в историята на българския език, вероятно свързано с аналитизма.

ТАБЛИЦА

Паметник	Брой	С гръцко съответствие	Без гръцки	Жанр	Компоненти
Супрасълски сборник	7	6 – praes. imper. act. (2), aor. coni. act./pm. (4)	1	Похвално слово, Златоустови слова, Житие (1)	5 дистантни 2 недистантни
Златоуструй	25	18 (praes. coni. act./mp., aor. coni. act., perf. coni. act. (1), aor. opt. mp. (1))	7	Слова (Псевдо-слова) на Йоан Златоуст	13 дистантни 12 недистантни
Учително евангелие	17	1 – aor. coni. act.	16	Учителни беседи, поучителни слова	13 дистантни 4 недистантни
Шестоднев на Йоан Екзарх	10	4 – (3 praes. imper., 1 aor. coni. act.)	6	Тълкувателни природонаучни слова	6 дистантни 4 недистантни
Изборник от 1076 г.	6			Извлечения от поучения и тълкувания на Йоан Златоуст	2 дистантни 4 недистантни
Княжи изборник	7			Златоустови слова	2 дистантни 5 недистантни
Диалози на Псевдо-Кесарий	7			Тълкувателни природонаучни беседи	4 дистантни 3 недистантни
Тълкувания на Теодорит Кирски върху Псалтира	2	aor. coni. act. (2)	0	Тълкувания	1 дистантна 1 недистантни
Беседа на Презвитер Козма	1		1	Беседа	1 недистантна
Паренесис на Ефрем Сирин	2	aor. coni. act.		Поучителни слова	2 недистантни

Пространното житие на св. Методий	1		1	Житие	1 дистантна
Пандекти на Антиох	7				2 дистантни 5 недистантни
Славянска версия на Хрониката на Георги Синкел	1	graes. imper. mp.	0	Хроника	1 дистантна
Слова на св. Климент Охридски	4		4	Слова (поучителни)	2 дистантни 2 недистантна
Ягичев златоуст	2			Слова на Йоан Златоуст	1 дистантна 1 недистантни
Тълкувание Данилово	1			Тълкувание	1 дистантна
Михановичев хомилиар	2	aog. conī.			1 недистантна
Германов сборник	4			Слово, Чудеса, Мъчение	1 дистантни 3 недистантна

БЕЛЕЖКИ

¹ 12 глаголически ръкописа, 9 кирилски и 31 надписа, използвани като източници в Старобългарския речник на БАН (СР 1–2).

² По изданието на Заимов, Капалдо 1-2: л. 86.29-30 ни *можъте измъвити мѣ...* *διαμείψητε* aog. conī. act; л. 90.25 не *можъмъ ризъ шгдъти мѣ ἀντισχόμεθα* aog. conī. mp. *ίματίων* – Похвала за 40-те мъченици; л. 239.3 не *мози не въровати мѣρεѣти ἀπιστήσης* aog. conī. act. – Златоустово слово за Благовещение; л. 420.28,29,30 не *мози оубо никтоже ... прити. не можи никтоже неприазни плътъ съи. не можи никтоже ιαδου нмѣла μηδεῖς τοῖνυν ἵπυλος* εἶπω *graes. imper. act.*, *μηδερς понηρίας γέμων, μηδεῖς ἰὸν ἔχων* (в Клоцовия сборник: *никтоже оубо вѣдѣ лицемъръ никтоже не ѡмѣ*); л. 421.21 не *мози никтоже зъла оума нмѣти μηδεῖς τοῖνυν ἐχέτω* *graes. imper. act.* *ἐνδον понηροῦς* – Златоустово слово в Свети четвъртък за предателството на Юда; л. 493.4 не *можъмъ оубо поерамити мѣ τοῖνυν κατασχύνωμεν* aog. conī. act. – Златоустово слово за тридневното възкресение. Примерите са публикувани от Гълъбов 1968: 367–368 (с изключение на л. 421).

³ По изданието на Георгиева 2003: л. 6^с да не *можъмъ ... оуправити*, л. 6^{осг} да не *мози ... пасти*, л. 1326 да не *можъмъ воати* с, л. 120в не *можъте ... погоувити*, л. 151а не *можъмъ ... подражати*, л. 158в не *можъмъ пеши* сѣ, л. 63в не *можъмъ ... неродити*, 14г не *можъмъ во слоушати мѣ просѣχωμεν* *graes. conī. act.*, л. 15а не *можъмъ ... съдържати* сѣ мѣ ... *ἐχμεθα* *graes. conī. mp.*, не *можъмъ не вървци мѣ парίδωμεν* aog. conī. act., л. 156 не *можъмъ не вървци μηδέλοτε ... хатафронѡμεν* *graes. conī. act.*, не *можъмъ ѡчиати* сѣ мѣдѣ ... *ἀλογινѡμεν* aog. conī. act., не *мози ѡчиати* сѣ мѣдѣ *ἀλογωσάτω* aog. opt. mp., л. 15в да не *можъмъ ѡчиати* сѣ мѣ *ἀπογορεύσωμεν* aog. conī. act., л. 18в не *можъмъ ... зърѣти*, 32а да не *можъмъ ... прѣовидѣти*, л. 128г да не *можъте мьнѣти мѣ νομίσητε* aog. conī. act., л. 119г не *можъмъ пѣгати*, л. 137а не *можъмъ оубо крѣчьмовати*, л. 144в не *можъте ... вести мѣ ἀπενεύχητε* *perf. conī. act.*, л. 144г да *можъте ... ѡлочити* мѣ ... *χωρίσητε* aog. conī. act., л. 173а не *можъмъ ... не вървци мѣдѣ παραλογίζόμεθα* *graes. conī. mp.*, л. 57а не *можъмъ съпати* мѣ *καθεῦδωμεν* *graes. conī. act.*, л. 61в не *мози ... вървци*, л. 62а не *можъмъ ... вѣити*.

⁴ По изданието на Тихова 2012: л. 19с не *можѣмъ* ... *прогнати*, ббс не *можѣмъ* *постѣдѣти* сѧ, л. 76d не *можѣмъ* ... *държати*, л. 99с не *можѣмъ* ... *държати*, л. 166а не *можѣмъ* ... *милувати* и *любити*, л. 168а не *можѣмъ* ... *подобити* сѧ, л. 181с не *можѣмъ* ... *отъвертити* сѧ, л. 188с не *можѣмъ* ... *носити*, л. 205d не *можѣмъ* *величати* сѧ, л. 209d не *можѣмъ* *неподативнѣ* *бѣити*, л. 214с не *можѣмъ* *же* *мластнѣ* ... *вѣдати* сѧ *мѣ* ... *ποιήσωμεν* аог. *coni. act.*, л. 214d не *можѣмъ* *оунизити*, л. 220а не *можѣмъ* *оставити*, л. 236d не *можѣмъ* ... *присѣопити* (2), л. 236d не *можѣмъ* ... *иастнѣ*, л. 237а не *можи* ... *присѣопити*.

⁵ По изданието на Aitzemüller 1–7: л. 9с не *можи* *чловѣче* *без* *начала* *мнѣити* *мѣ* *оу* *ἀναρχα* *φαντάζου* *praes. imper. пр* *ἀνθρώπα*, л. 35с не *можи* *отъгати*, 48бс не *можи* ... *разоумѣвати*, л. 54а не *можи* ... *мнѣити*, л. 105d *да* не *можи* *никътоже* *себе* *зъла* ... *отъгати* сѧ *μηδέις* *оу* *ἐν* *κακίᾳ* ... *ἀπογινώσκέτω* *praes. imper. act.*, л. 158б не *можи* *очима* *мѣрити* *мѣ* ... *μετρήσης* аог. *coni. act.*, л. 184d не *можи* *мнѣити* *мѣ* *νóμιζε* *praes. imper. act.*, л. 213d не *можи* *показати*, л. 226а не *можи* *на* *низъсть* ... сѧ *отъпоустити*, л. 226б не *можи* *николиже* *погочувити*. Първите 4 случая са публикувани още от Вондрак (Vondrák 1896).

⁶ По изданието на Голышенко и др. 1965 и публикацията на Гълъбов 1968:368: л. 31 не *можи* сѧ...*послouchъ* *выти* – Слово, 239 не *можи* *печаловати* сѧ – *отправка* *към* *Йоан* *Златоуст*, л. 249б не *можи* *оубо* *лѣвити* сѧ – Слово на *Йоан* *Златоуст*, л. 251 не *можѣмъ* *прѣзърти*, не *можѣмъ* *невреци* – Слово на *Йоан* *Златоуст* *за* *греха*, л. 262 не *можѣте* ... *прѣпроводити* – Слово на *Йоан* *Златоуст*.

⁷ По изданието на Милтенев 2006: не *можи* *жръти*, не *можѣмъ* ... *ослабѣти*, не *можѣмъ* ... *погнѣити*, не *можѣмъ* ... *облѣнити*, не *можѣмъ* ... *имѣти*, не *можѣмъ* ... *презрѣти*, не *можѣте* *творити*.

⁸ По изданието на Погорелов 1910: не *можи* *мѧ* *иавити* *мѣ* *με* *ἀποφώνης* аог. *coni. act.*, не *можи* *жръти* *мѣ* *ἀποβλέψης* аог. *coni. act.*

⁹ По изданието на Давидов 1976: 161 не *можѣмъ* *услъшати* сѧ.

¹⁰ По индекса на Aitzemüller 1990: Слово за наказанието л. 92.32 и л. 5.26 не *можи* *погочувити* *мѣ* *ἀπολέσης* аог. *coni. act.*

¹¹ Т.е. използва конюнктивна във всичките времена, които го имат.

¹² Напр. Книга на пророк Иезекиил (Илиева 2013) и Книга на Дванадесетте пророци с тълкувания (Златанова 1998).

¹³ Още Гълъбов обяснява присъствието на перифрастичния прохибитив в източни старобългарски текстове със свободата на преславските книжовници да допускат народни форми в творбите си, а отсъствието му в евангелския превод разглежда като „резултат преди всичко на съображения от стилистично естество“ и „склонност, възникнала в стремежа за по-близко следване на гръцките оригинали“ (Гълъбов 1968: 108).

¹⁴ По изданието на Popovsky 1999 и речника на Miklosich 1862–1865: 382: л. 35а не *можѣмъ* ... *искати*, л. 81с не *можѣмъ* *вѣдати* сѧ, л. 67с не *можѣмъ* *отъгати*, л. 68б не *можѣмъ* *примати*, л. 108а не *можѣмъ* ... *осѣждати*, л. 195а не *можѣте* *оутившати*, л. 257б не *можѣмъ* *оскръжити*.

¹⁵ Пичхадзе посочва наличие на перифрастичен прохибитив още и в Закона за съдене на хората, Синайския патерик (6 случая), хомилияте от Успенския сборник (5 случая), Менадър, Пандектите на Никон Черногорец, Пролога, Тълкуванията към слова на Григорий Богослов, Тълковната палея (Пичхадзе 2008: 229 и таблицата на с. 235).

¹⁶ Поучение за Пасха (не *можѣмъ* сѧ *лишити*, не *можѣмъ* *ѣвити* сѧ, Поучение за пресветите тайни (не *можѣте* ... *присѣпати*), Слово за апостолите Петър и Павел (не *можѣмъ* *иу* *прѣзирати*).

¹⁷ Служба за св. Алексей Човек Божий, Канон за св. Евтимий Велики, Служба за първомъченик Стефан и за св. Стефан I папа Римски, Канон за полагање ризата и пояса на Св. Богородица.

- Илиева 2013:** Илиева Т. Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 3. Старобългарско-гръцки словоказател към Книгата на пророк Иезекиил. С., 2013.
- Максимович 2010:** Максимович К. А. Византийска Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоказатели. Frankfurt am Main, 2010.
- Милетич 1989:** Милетич Л. Източно-българските говори. С., 1989.
- Милтенев 2006:** Милтенев Я. Диалозите на Псевдо-Кесарийв славянската ръкописна традиция. С., 2006.
- Мирчев 1965:** Мирчев К. Към историята на описателния императив с отрицание. – *Studia z filologii polskiej i słowianskiej*, V, 1965, 161–163.
- Мирчева 2006:** Мирчева Е. Германов сборник от 1358/1358 г. Изследване и издание на текста. С., 2006.
- Младенов 1979:** Младенов Ст. История на българския език. С., 1979.
- Пичхадзе 2008:** Пичхадзе А. А. Перифрастический прохибитив в древнерусском. – В: *Miscellanea Slavica*. Сборник к 70-летию Б. А. Успенского. Москва, 2008, 228–238.
- Пичхадзе 2011:** Пичхадзе А. А. Переводческая деятельность в домонгольской Руси. Лингвистический аспект. Москва, 2011.
- Плунгян 2009:** Плунгян В. А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва, 2009.
- Погорелов 1910:** Погорелов В. Словарь к толкованиям Феодорита Киррского на Псалтырь. Варшава, 1910.
- Симеонов сборник 2:** Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. речник-индекс. Автори С. Богданова, В. Вълчанов, Ц. Досева, С. Иванов, Цв. Ралева, В. Христова, П. Янева. С., 1993.
- Славова 2013:** ΕΛΛΗΝΙΖΕΙΝ. Славова М. Учебник по старогръцки. С., 2013.
- Славова 2005:** Славова Т. Старобългарските релативи в исторически аспект. – *Palaeobulgarica*, 2005, 4, 64–74.
- Славова 2013:** Славова Т. Славянският превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил. С., 2013.
- Стойков 2002:** Стойков Ст. Българска диалектология. С., 2002 (1 изд. 1962).
- СР 1–2:** Старобългарски речник. С. Т. 1, 1999. Т. 2. 2009.
- Срезневский 1–3:** Срезневский, И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Т. 1–3. СПб., 1893–1903.
- СРЯ 11-14:** Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. 1–26. М., 1975–2008.
- Тихова 2012:** Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски, издадено от Мария Тихова с детайлното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ, Син. 262). *Weiher – Freiburg I. Br.* 2012.
- Тотоманова 2008:** Тотоманова, А.-М. Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел. С., 2008.
- Федер 2008:** Къжени изборникъ за възпитание на канартикина, издаден от У. Федер. Т. 1. Увод и показалци. Т. 2. Текст. В. Търново, 2008.
- Христова, Караджова, Узунова 2004:** Христова Б., Д. Караджова, Е. Узунова Бележки на българските книжовници X–XVIII век. Т. 2. XVI–XVIII век. С., 2004.
- ЭССЯ:** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Т. 1–29. Москва, 1974–2002.
- Aitzetmüller 1–7:** Aitzetmüller R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Т. 1–7. Graz, 1958–1975.
- Aitzetmüller 1990:** Aitzetmüller R. Paraenesis die Altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers. Freiburg. 5. Bd., 1990. Index rückläufiges Wörterbuch facsimiles.

- Miklosich 1862–1865:** Miklosich F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae, 1862–1865.
- Miklosich 4:** Miklosich F. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. Bd IV. Syntax. Wien, 1868–1874.
- Moshammer 1984:** Georgii Synceli. *Ecloga Chronographica*. Ed. A. Moshammer, 1984.
- Popovsky 1999:** Popovsky J. *The Pandects of Antiochus*. Vol. 3. Index verborum. Index nominum. – *Полата књигописна*, 31–32, 1999, 43–239.
- Sadnik 1983:** Sadnik L. *Des Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*. 4 Bd. Freiburg, 1983.
- Skok:** Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb, 1971–1974.
- Slovník 1–52:** *Slovník jazyka staroslovinského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. III. red. J. Kurz. Praha, 1958–1996.
- Večerka 1993:** Večerka R. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*. II. Die innere Satzstruktur. U. W. Weiher–Freiburg, 1993.
- Vondrák 1896:** Vondrák V. *O mluvě Jana exarcha bulharského*. Praha, 1896.

Татяна Славова